

Проф. др Живко ЂУРКОВИЋ

УМЈЕТНИЧКО У МЕМОАРИМА КРАЉА НИКОЛЕ

У *Сабраним дјелима краља Николе* (Обод, Цетиње, 1969), у петој књизи, штампани су његови *Мемоари*. Тиме је направљен покушај да се овај стваралац представи не само као лиричар, епски и драмски писац, већ паритетно и као прозаиста. И од раније је познато, да се Никола I огледао и у прози, чак је у емиграцији писао и роман, чији рукопис, на жалост, још није пронађен.

У књизи *Мемоари* налазе се три жанровски одјелита и независна текста: први, *Аутобиографија* (дјетињство, школовање и прве године владе – одломци, четрдесет страна); други, *Мемоари* са четири поглавља (петсто страна); трећи, *Путописи* (сто девет страна). Дакле, иако ова књига слови као *Мемоари* Николе I, ипак једино средишњи и свакако најобимнији њен дио припада томе популарном жанру између науке и белетристике.

Проблем, међутим, није у томе да се тај средишњи сегмент књиге јасно типолошки одреди, много је теже разријешити дилему око ауторства тога текста. Чињеница, да га је штампао Душан Вуксан у *Зайисима* (1930/37) као аутентично дјело Николе I, па онда поменути издавач, те да је као такав ушао у научну литературу – то све није отклонило присутну дилему. У вези с тим, у *Библиографском вјеснику* број 1 за 1995. годину, појавио се аналитички текст др Радоја Шуковића, под називом *О ауторству Мемоара Николе I Пећковића Њеџиша*, у коме се доста аргументовано доказује да су спорни *Мемоари* дјело војводе Сима Поповића а не Николе I. Исте године појавили су се из штампе и *Мемоари* војводе Сима Поповића, које су приредили Јован Р. Бојовић и Новица Ракочевић, а штампали Издавачки центар Цетиње и ЦИД Подгорица. Појавом на свјетло дана Поповићевих *Мемоара*, чињенице са покренутим проблемом око ауторства *Мемоара* Николе I су постале јасније.

Упоредивањем ових текстова, доиста је могућно утврдити низ подударности, чак истовјетности између њих. Нарочито је то видљиво у другом дјелу *Мемоара Николе I*, у коме се говори о херцеговачком устанку. Штавише, читава поглавља из тога дијела су истовјетна са оним у Поповића, као: *Бојеви у Херцеговини*, *Помоћ устанку и усташким породицама у Црној Гори*, *Добровољци у херцеговачком устанку*, *Русија раји с Турском*; затим су подударни сегменти

из поглавља: *Црна Гора и кретање у народу српском за слободу и јединствено, Посредовање европске дипломатије.*

За разлику од другог дијела, први дио *Мемоара Николе I*, у коме се у ретроспективи излаже однос Црне Горе и Херцеговине до херцеговачког устанка из 1875. године, а затим трећи и четврти дио, у којима се говори о великом рату између Црне Горе и Турске и стварању нове државне организације у Црној Гори по коначном стицању независности, у презентованим садржајима тих поглавља има низ сличних, али не и истовјетних сегмената. Извјесно, и код једног и другог мемоаристе, садржаји су утемељени на истој поетолошкој основи.

Наиме, и један и други спис су потекли из наміјере да се прикаже неумитна логика црногорских борби кроз вјекове до коначне слободе, али и да се укаже на перманентни подстрекачки утицај тих борби на отпоре и борбе у Херцеговини. У процесима финализације ослободилачке борбе, мемоаристи ни једног момента не испуштају из вида визионарску улогу и мудру непогрешиву тактичност и дипломатичност књаза Николе, и у ратним и у мирнодопским условима, све до уврштавања Црне Горе међу слободне и независне државе Балкана и Средоземља.

Праћење тих историјских процеса поткријепљено је богатом историјском грађом, нарочито списима и документима који потичу од самог Књаза, или пак оним који су упућивани Књазу и његовим ратним командантима. Свакако „ови списи се узимају као доста поуздани историјски извори, те се мемоаристима не може оспорити одређен ниво научне презентације историјских догађаја”.

Међутим, као и други слични списи овога жанра, они историчара обавезују на ригорозну провјеру, не само аутентичности изворне грађе, него нарочито на провјеру успјешности спроведене аналитичко-синтетичке процедуре.

Наш осврт на *Мемоаре*, који слове као прозно дјело Николе I, нема за циљ да арбитрира о њиховом ауторству. Једино желимо да укажемо на чињеницу, да се овдје десио неуобичајен и риједак комплементарни однос између два ствараоца. Онај који пише текст, то не ради по сопственој идеји и личној инспирацији, већ по задужењу „преводи” идеје и погледе онога који ће у потпису стајати као аутор. Сви су изгледи да је текст, тамо гдје су се писац и наручилац до детаља „срели”, остао неизмијењен, а гдје до тога није дошло, текст је чињенички и стилски модификован у *Мемоарима* војводе Поповића. Због тога је и дошло да се двије трећине *Мемоара* Николе I осјетно разликују од Поповићевог текста у коме се говори о истим догађајима.

Из преписке књаза Николе и Сима Поповића познато је да је рад на *Мемоарима* прекинуо Књаз управо тада када су они добили заокружену и кохеретну цјелину. То је била повољна околност за Поповића, јер је тако тада могао своја сјећања да изнесе по сопственој визији. Због тога су презентација догађаја и лик књаза Николе у самосталној интерпретацији Поповића добили осјетно из-

нијансиран, па и нешто друкчији третман и смисао. Та чињеница може се узети као разлог, који упућује на закључак, да се ова два мемоарска списка ипак могу третирати као одвојени прозни ентитети, те да се *Мемоари* Николе I даду интерпретирати и као његово сопствено дјело.

Овај мемоарски спис, који претендује на научну егзактност и објективност, написан је из позиције трећег лица. Употријебљен је својеврстан облик преношења субјективне опције на терен дистанце и непристрасности, како би изложене чињенице добиле на аутентичности и увјерљивости. Такав поступак исказивања сопствених сјћања је својеврсна мимикрија за оно што по етичким узусима није могуће казати у првом лицу. У сваком случају, понуђени текст може да се прихвати и као историјско свједочанство и као особена умјетничка проза, чије ознаке треба идентификовати и критички елаборирати.

Са умјетничког гледишта, ову прозу можемо типолошки одредити као репрезентативни образац мемоарског казивања, импликованог политичком опцијом дате стварности. Узалуд ћемо у њој тражити, као што је уобичајено у списима ове врсте, ишта лично и приватно из пишчеве биографије. Но, и јавна дјелатност мемоаристе, као вође и владара црногорског народа, није цјеловито представљена. У спис је, наиме, укорпориран онај дио ауторовог живота и рада, који је најзначајнији и најдјелотворнији за сагледавање његове владарске личности, и то из онога времена када је из потока крви изникла слобода и створена независна црногорска држава. Практично, ова проза обухвата реално вријеме од четрнаест година (1875-89), али у то вријеме, као нуклеус, сабијено је и оно друго дуго вријеме од пет стотина година непрекидне борбе за слободу. За полазни ослонац и краћег и дужег времена узет је локални догађај – Невесињска пушка – о коме и започиње казивање.

Из тога догађаја, казивање се грана на оно о прошлости Црне Горе, везано за владаре из породице Петровић Његош, па све уназад до косовске битке из 1389. године, и на оно, у коме се, у јаком напону и подигнутој тензији, приказује до танчина херцеговачки устанак; затим се склапа импресивна слика великог рата Црне Горе, Србије и Русије против Турске, да би се, у финалу, ствараочев напор концентрисао на опис стања у Црној Гори по Берлинском конгресу, када наступа период коначног утврђивања црногорских граница и стварања органа власти адекватних томе ступњу развоја црногорског друштва. Шири временски лук од пет стотина година спаја се и повезује са прославом петстоте годишњице косовске битке 1889. године. У томе споју, симболика приказане стварности добија свој најузвишенији израз и потврду.

Наиме, реално четрнаестогодишње, или још краће, трогодишње ратно вријеме, инкорпорира оно дуго петстогодишње, и самим тим, оно, у симболичном смислу добија карактер најистуреније временске инстанце, у којој врхунари слобода Црне Горе и славодобит њенога вође – књаза Николе. Оваква визија

времена, свакако, апсорбује и ону његошевску визију о далеком времену и у њему о покољењу, које ће доживјети плодове борбе свих претходних.

Реална и иреална вртешка времена директно условљава ритамску константу казивања. Природа догађаја и улога креатора у збивањима подешавају ритам казивања и дају му неуједначен и врло промјенљив интензитет. Ритам се убрзава и усложњава када нарасте ратна тензија, а добија уједначен и праволинијски ток када наступи мирнодопски период. Заправо, смјењују се два ратна и два мирнодопска периода: ратни из 1862. године, па мирнодопски, у коме Црна Гора, захваљујући мудрости владара и ратоборности народа, прибира нову снагу, која ће јој помоћи да се прихвати новог страшног али и коначног рата, из кога ће изаћи побједником, како би потом обновила снагу, организовала се и ухватила залет за укључивање у слободне и независне европске државе.

Описујући те периоде, мемоарист успијева да одржи ниво умјетнички ритмизације казивања, нарочито карактеристичан у неосјетним прелазима и преливима, од мирног излагања ка убрзаном набрајању, од описа радњи и замисли ка изворном документу, од њега ка панорамама збивања, од њих на портретисање појединаца или на опис свечаних церемонијала. Слагање, час дужих час краћих, или час наглашених час неутралних приповједних секвенци даје овој прози особиту драж пријемчивости и узбудљивости и издиже је изнад оних дјела која се задовољавају ритамском једноличношћу у објективизацији историјских збивања.

Писац је показао посебан смисао за приказ свечаних церемонијала, те се по живописности и пластичности тих описа приближава хомеровској кичици или пјесничким узлетима у најбољим обрасцима наших јуначких пјесама. Ради илустрације, навешћемо два примјера: први се односи на Књажев полазак с војском са Цетиња у Херцеговину, а други на скуп најистакнутијих ратника по коначном ослобођењу. У првом случају описан је следећи призор:

„Књаз улеже у двор, а мало затијем, око 6 ура ујутро, појави се опет у сјајном одијелу, са алајбарјаком у руци. Књаз искочи живо на дворску капију пред војску и поздрави је громким гласом, а веселим лицем: – Здравом војско, хајдемо у добар час! Затијем се обрете алајбарјактару и пружи му барјак: – Држи га, барјактаре, и носи га јуначки! – Тешко је описати тај тренутак општега заноса одушевљеног и ову дивну јуначку слику цијеле војске са књазом предводителом у средини и онај мах и зор којијем је кренула. Ништа се више није чуло од јеке топота разиграних коња и одушевљенијех узвика војске, као да се најсилније море ломи о своје брегове, а у тијем валовима виђаху се само лица весела и успламћела одушевљењем. На врху степеница, пред дворцем, стајаше књегиња Милена са малим нашљедњиком Данилом, весело узбуђена и, махајући руком, поздрављаше Књаза и војску. Изрази њена лица као да збораху: – „Зашто ми син није виши, да и он јутрос крене у свети бој” (*Мемоари*, 358).

Док овај опис намах успоставља неку невидљиву нит са поласком кнеза Лазара у косовски бој, приказан у епским пјесмама, други примјер, који ћемо навести, асоцира на описе дворских ритуала у средњовјековним житијима или у историјским романима. Ради се, наиме, о свечаности у Биљарди на Цетињу поводом подјеле руских одликовања најзаслужнијим црногорским ратницима. Интеријер свечане сале са слагодобитницима и књазом Николом, дају томе чинну ореол хероичности. Ево тога описа:

„На светковину су били позвани сви јунаци црногорски, који су својим јунаштвом за вријеме рата стекли ово велико јуначко одличеје. Ових јунака било је 275. Изјутра, примио их је Књаз свијех у двору, а по томе био је у Биљарди објед, којим је Књаз своје јунаке почастео. Велика дворана у Биљарди, у коју се улазило на двоје врата, ловорикама окићена била је изнутра застрта заставама црногорским и свакојаким побједним знацима, задобијеним у бојевима с Турцима у овом рату. На зиду према уласку бјеше слика Књаза Николе и до ње грб црногорски, а више обојега натпис: – Онамо покој добићу души, / кад Србин више не буде роб. Ове ријечи из познате пјесме Књажеве као да су на овој светковини, којом се завршује рат, имале објавити да Црна Гора застаје, али да не престаје борити се за ослобођење и јединство народа српскога. Поред слике и грба, застирали су зид два велика турска барјака, а на њих сабље, дервишке сјекире и разно оружје турско, све побједни знаци храбрости црногорских јунака. На средини, пред сликом, стајаше један велики турски топ с Медуна, са цијелом опремом. У прочељу на зиду биле су слике рускога цара Александра II, књаза Данила и великог војводе Мирка. И овај зид бјеше застрт освојеним турским заставама, а поврх тога самим ордењима турским, узетим у бојевима. По сриједи ове велике дворане пружа се богато напуњени сто за којим је сједио Књаз са својих 275 светођорђијевских витезова” (*Мемоари*, 604-605).

У описима судара и битака, што је и разумљиво, није досезао до показаног нивоа умјетничке презентације. Ипак, у приказу већих борбених дејстава, њему је полазило за руком да панорамски осветли цјелину збивања са карактеристичним призорима у њима. Рецимо, опис ратних операција из 1877. године доима се као узбудљиво умјетничко штиво. Такође се да уочити да дијалози, који су доста ријетки, не остављају равнодушним читаоца. У овом погледу, илустративан је сусрет и разговор Књаза са турским робљем код Гацка или индикативни дијалог између починиоца подгоричког покоља и судских органа у Скадру.

Гледано у цјелини, у дјелу је постигнут препознатљив степен умјетничког обликовања и представљања историјских збивања, па ако се томе дода сувишан поступак портретисања ликова, те одњегована и привлачна стилска компонента, онда ће представа о његовим књижевно-умјетничким својствима бити још изразитија.

Ово дјело обилује мноштвом ликова, претежно историјских почев од царева и краљева, вођа и војсковођа, дипломата и мисионара, па до локалних представника и војника. Сусријећемо се такође са сликањем држава и народа и њихових изукрштаних интереса и политичких опција. Тако ово дјело не само да досеже у дубину времена, већ синхронно обухвата и повезује огромна пространства, са којих у тим крупним збивањима, судјелују не само војске него се покрећу и читави народи.

Ипак, издваја се само један лик кога писац ни у једном моменту у процесу приказаних збивања није испустио из вида, а то је књаз Никола. Књаз је централна фигура око које се окреће, или боље рећи, која окреће точак историје. Попут владара у старој житијској књижевности, он је од почетка надахнут божјом промисли, те су сви његови потези, као војног и дипломатског стратега, дати тако да воде тријумфалној побједи. За своје велико дјело, он црпи снагу из народа, с крајњим циљем – да да одлучујући допринос ослобођењу и уједињењу српства, и са ближим циљем – да се изврши ослобођење и проширење Црне Горе и стварање модерне државе.

Упркос силним препрекама које је имао на путу остваривања тих циљева, успио је да оствари овај ближи и да добије велика признања од европских држава и владара, па чак и од љутог вишевијековног противника – Турске. У тим процесима његова харизма је стално расла. Очевидно, један од постулативних и креативних чинилаца мемоаристе био је у функцији величања и истицања те харизме. Могло би се рећи да је владаочева личност тако постављена, да се покаже њено неразлучиво јединство са народом, посебно њена идентификација са државом. Јер, све државне инстанце и установе тек добијају на важности и значају када их стави у функцију њен творац – књаз Никола.

Извјесно, у овом мемоарском спису се посредно, из позиције казивања у трећем лицу ствара ореол славе само мемоаристе, ништа мањи него Црне Горе и црногорског народа. И без обзира на такав угао самопосматрања, и ови мемоари су подлегли оној слабости, коју оваква дела тешко могу да избјегну – да мемоариста субјективну оцјену о себи и другима понуди као релевантну и непатворну историјску истину. Због тога је историчарима и другим истраживачима, приликом коришћења овог текста, потребна она неопходна обазривост о којој је раније било ријечи.

Освртом на језички слој, покушаћемо да сведемо наше разматрање умјетничких димензија овога дјела.

Са нарацијом у трећем лицу, као примарним обликом казивања, могу се уочити још два модалитета у исказима, који са примарним складно и међузависно функционишу. То су научно-информативни и есејистичко-гномски искази. У представљању догађаја и битака мирнодопских послова и ангажмана обично су удружени приповједачка нарација и научно-информативни искази и притом

писац постиже комуникацијску једноставност и непосредност. У случајевима свођења оцјена и закључака или приликом портретисања ликова, стандардна наратија се најчешће обогаћује есејистичким моделом израза, који неријетко прелази у гному. Симбиоза информативно-наративног и есејистичко-гномичног, чини језички код овога писца особеним и умјетнички функционалним. Поткријепићемо овај закључак са неколико изразитих примјера:

Примјери су узети из различитих поглавља мемоарског текста. Ређамо их у сукцесији: „Прва пушка невесињска само је случајна искра која је пала на народина лагум”... „Што би Турска дала, то је сасвим мало; што Црна Гора тражи за себе и Херцеговину, то се не даје. Он не може више гледати Херцеговце гдје пропадају на очи му. Од оваквога стања свакако је боље да оружје ријеша: живот или смрт”... „Колико разлика у снази, а с колико мањим дијелом успјеха излази Турска из ове дуге борбе. То и јесте издигло јунаштво црногорско до висине, на којој га свијет са дивљењем гледа”... „Све је било дим у дим”... „На тој седмој сједници 31. децембра понавља се опет иста пјесма”. ...”Сад већ конференција доћера цара до дуvara”. ...”Јер мир само за љубав мира није хтио”. Итд.

Оваква оригинална пословичка сажимања, којима је прошарано читаво дјело, оснажују му изражајну моћ и појачавају рецепцивну функцију. Управо, његови стилски квалитети обезбјеђују му статус запаженог дјела у мемоарској литератури. Налазећи се на размеђу између научне и умјетничке истине, дјело је успјело да их на резултан начин интегрише и да једну дубљу визију човјека и друштва у одсудним временима борбе за слободу и људско достојанство.

Но, и поред свих побројених квалитета, зажалити је што није сам Књаз, без посредника, писао своје мемоаре. Они би, као такви, с обзиром на његов познати дар занимљивог усменог казивача и наратора и на његов лирски темперамент, добили на умјетничкој репрезентативности, без обзира што би можда изгубили на историјској објективности. Уосталом, то потврђују и инсерти из његове биографије и дневничарски записи са путовања, који су придодати *Мемоарима*.

Па ипак, *Мемоари* о којима је ријеч, и у овом облику, поред документарно-историјских вриједности, указују на широке могућности умјетничког исказивања и потврђивања Николе I Петровића Његоша.

Prof. Živko ĐURKOVIĆ, D. Sc.

ARTISTIC VALUE OF KING NICHOLAS' MEMOIRS

Résumé

Memoir works of Nicholas I Petrović, besides many dilemmas they provoked in respect to his authorship, have all the good features of this prose genre: it is soundly established in historical time, it is coherent in presenting varied events, interesting and receptive narrative-essayistic style and polyphonic rhythmicity of narration. Embraced by the memoirist is that temporal segment in the historical development of Montenegro in a free and independent state and emphasized, as well, his personal contribution to that process. Historical mission of Montenegro and its sovereign have been viewed here as an intrinsically inseparable unity, through which the ages-old struggle of this people and the role of all former wise and resolute rulers of the Petrović-Njegoš's family has been incarnated.